

Lunds universitet
Institutionen för arkeologi
och antikens historia
AKS VT08

Den romerska elitens banketter och dryckenskap

In vino veritas?

C-uppsats

Handledare: Charlotte Wikander

Uppsatsförfattare: Maja Matijevic

In Vino Veritas

—

I vinet (finns) sanningen

Abstract

Romerska aristokrater vars dryckenskap redan var omtalad under samtiden står i fokus för denna uppsats. Banketter var viktiga sociala evenemang, starkt förankrade i romersk ideologi och moral. Enligt moralisternas uppfattning skulle eliten ledas av anständighet, korrekthet i beteende samt måttfullhet.

Korresponderade verkligheten med ideologin? Inte alltid. Med frustrerad ton refererar antika källor om Roms aristokraters ostentativa banketter, våldsamma berusningar, tävlingar i drickandet. Avvikande och smaklöst beteende, dekadens och östliga influenser tillskrevs dem.

Dessa frågor utgör en intressesfär för modern forskning, men för denna uppsats likaså.

Innehållsförteckning

1. Inledning	5
1.1. Allmän bakgrund	5
1.2. Syfteformulering och målsättning	5
1.3. Metod och avgränsningar	5
1.4. Forskningshistorik	6
2. Materialbeskrivning	8
3. Analys	9
3.1. <i>Convivium</i>	9
3.1.1. <i>Convivium</i> och dess etikett	10
3.2. Anständighet – <i>Decorum</i>	14
3.2.1. Onykterhet – antites till <i>decorum</i> ?	15
3.3. <i>Comissatio</i>	19
3.3.1. ”Botten upp” och andra nöjen	20
3.4. Håller distinktionen mellan <i>convivium</i> och <i>comissatio</i> ?	21
3.5. Smaklöshet	22
3.5.1. Nasidienus och Trimalchio – smaklöshetens kungligheter?	24
3.6. ”Biberius Caldius Mero” och honom lika romare samt bortförklaringar	26
4. Sammanfattning och slutsatser	30
5. Bibliografi	32

1. Inledning

1.1. Allmän bakgrund

Banketten var en viktig social och kulturell tradition för den romerska aristokratin, en del av vardagen. Den var ett tillfälle att avskilja romersk dag mellan arbete och njutning; den var ett tillfälle att samtala och stärka vänskapliga band. Under andra århundradet f. Kr. i takt med rikets nya landvinningar kom den romerska staten i kontakt med de hellenistiska kungadömenas rikedomar och kulturyttringar, något som inom kort influerat den romerska staten. Oavsett hur mycket de traditionella krafterna i Roms ledning motsatte sig alla de östliga influenserna lyckades de aldrig riktigt bekämpa dem. Den romerska aristokratin tog emot nya seder, nya attityder, vilket bland annat kom att speglas i elitens banketter. Att dricka (och äta) måttligt, vilket förespråkades av den romerska moraluppfattningen som föredömligt beteende, börjar mot slutet av senrepubliken att alltmer sättas i bakgrunden. De förändrade attityderna och sederna i drickandet väckte en förbittring hos samtida romerska moralister, något som reflekterades i deras texter och som jag anser är värt att undersöka lite närmare.

1.2. Syfteformulering och målsättning

Syftet med denna uppsats är i första hand att måla upp en bild av den romerska elitens dryckestraditioner såsom de avspeglades i deras banketter och dryckesfester. Därutöver kommer jag att försöka belysa skälen till den frustration vi finner hos romerska författare angående överklassens dryckenskap. För att kunna uppnå detta tänker jag dessutom beröra en rad frågor som: Vilket beteende ansågs som korrekt? Vad var ett avvikande beteende? Vad betraktades som smaklöshet? Hur förhåller sig romerska författare till aristokraternas yttringar i drickandet? Var deras texter övervägande moraliserande? Kritiserades alla ur den romerska eliten lika ivrigt? Om inte, varför?

1.3. Metod och avgränsningar

Fokus för denna uppsats ligger i ett specifikt socialt fenomen, i ett förhållningssätt romerska författare skapat i förhållandet till detta fenomen. Analogt, följer uppsatsen inte en strikt kronologisk ordning utan rör sig inom en tidsram från senrepublikens slut till första århundradet efter Kristus.

Av utrymmesskäl har jag valt att koncentrera mig på den romerska elitens drickande. Dock kommer jag i viss mån att frånga denna princip och blicka över till de lägre klassernas festande med syftet att dra vissa jämförelser eller slutsatser. Åtskilliga romerska källor behandlar problematiken och en fascination över ämnet är märkbar. Jag kommer att uppmärksamma de skildringar där romerska författare lyfter fram negativa aspekter av överklassens drickande och sätta dem i ett större perspektiv, dvs. ideologi för att betona romerskt synsätt om moral, värderingar och inte minst ideal.

Därav kommer uppsatsen att inledas med en förskönad bild av de romerska banketterna med syftet att återge den ideologi som dessa festliga sammankomster förväntades förverkliga. Såsom det brukar vara korresponderade inte alltid ideologi med realitet. Av detta skäl följer avsnitt som utgör en motpol till den romerska systemvärderingen. Smaklöshet, avvikande, och därmed förkastligt, beteende, främmande kulturers dryckesseder och inte minst ett märkbart moraliskt förfall är bara några av de attribut som tillskrevs dessa festliga evenemang av den samtida intellektuella kretsen.

Banden mellan ideologi och verkligheten luckrades upp, det uppstod en ideologisk klyvning; något som utgör ett problemområde för denna uppsats. Det romerska samhället, precis som alla andra, upplevde förändringar; ideologier omvärderades och ifrågasattes. Hur mycket de traditionella i det romerska riket var beredda att acceptera samt tolerera av överklassens nya attityder och yttringar i samband med drickandet och dryckessederna är ytterligare observationer som jag kommer att resonera kring i analysen. Slutligen avrundas uppsats med en sammanfattning där de viktigaste huvuddragen samt slutsatserna framhävs.

1.4. Forskningshistorik

För min uppsats kommer jag att använda mig av både antika källor och modern litteratur. Antikt material behandlar frågan om elitens banketter och dryckesfester från olika infallsvinklar där inte sällan resonemang kring dessa mynnar ut i ett rad olika inriktningar.

Man kan undra om vi kan tala om en organiserad forskning, i modern bemärkelse, någonsin bedrivits i romersk tid med syftet i att försöka hitta bakomliggande orsaker till ett ökat alkoholintag samt belysa de faktorer som bidragit till de förändrade förhållandena i Roms elits dryckesvanor. Snarare handlade detta om iakttagelser av överklassens vindrickande som reflekterades i en rad moraliska, kritiska och inte sällan satiriska diskussioner i fråga om ämnet. Däremot var antika författare väl medvetna om alkoholens negativa inverkan på människan när den missbrukades. Det är bara det att begreppet alkoholism inte var känd i dess

moderna bemärkelse, men alla kännetecknande symtom såsom ”darrande händer”, ”minnesluckor”, ”abstinenskrise” hade man bra grepp om.¹ Förklaringar till dessa nöjde man sig i stort genom att tillskriva dem bristande karaktärsdrag. Antika författares diskussioner om vin och drickande har inte sällan en sekundär plats i deras litteratur; de täcker en vidd tankar, observationer om vinkonsumtion bland romare sammanställda i olika genrer av skönlitteratur (som t.ex. Horatius diktning om vin eller Martialis satirer), retoriska texter, politiska tal, naturfilosofiska verk och inte minst brevväxlingar. Även om det inte alltid handlar om ett sammanhållet forskningsmaterial får vi ändå en rad värdefulla uppgifter, vilket hjälpt modern forskning att få en mer samlad översikt över Roms elits dryckestraditioner.

Vad beträffar modern forskning har romerska banketter uppmärksammats mycket, något som under de senaste decennierna lett forskarna till ny kunskap men också ifrågasättning av den äldre forskningens synpunkter. I den äldre forskningen, exempelvis, jämfördes romerska banketter med grekiska symposier. Dock har Katherine Dunbabin samt Oswyn Murray övertygande påvisat att den romerska traditionen i vissa avseenden avsevärt skilde sig från den grekiska. John D’Arms har intresserat sig för frågan om jämlikhetens ideal på *convivia*, men romarnas hårda drickande i kontrast till romersk moraluppfattning har likaså fångat hans forskningsintresse. Han diskuterar dryckesfester som elitens kulturella och sociala anordningar, där ett uttrymme för legitimerande av överklassens drickande skapades. Jelinek, å andra sidan, uttrycker sig om en upptrappning i romarnas alkoholvanor. Den tidigaste perioden i Roms historia kom han att kalla för ”nykterhetsperiod” respektive senrepublikens och tidigkejsarperiod för ”alkoholismensperiod”. En inte helt ologisk uppdelning, men frågan är vad vi har för källor från de tidigaste Roms epoker som kan styrka påståendet om nykterheten liksom att man bör ta hänsyn till att det tidiga rikets resurser av inhemskt vin var begränsade jämfört med senare perioder. Traditionellt har äldre forskning hävdats att en tydlig åtskillnad mellan mat och drickande (mellan *convivium*, festlig måltid eller bankett, och *comissatio*, enbart dryckessession) funnits, analogt den grekiska traditionen, hos romarna också, något som Dunbabin under de senaste åren argumenterat emot. Dunbabin har upprepade gånger visat att romarna i kontrast till den grekiska praxis drack sitt vin under själva måltiden. Mathew Roller, å andra sidan, går ett steg vidare och påpekar att *comissatio* i romerska texter blivit till en mer metaforisk beteckning för avvikande beteende. Som vi ser har modern forskning av nyare datum (från 1990- talet) öppnat ett helt spektrum av olika

¹ Plin. *NH.* 14.28.142,148.

aspekter. Slavarnas roll i romerska banketter, jämlikhetens ideal på *convivia*, barn och drickandet, romersk bankett som en teater, är ytterligare frågor som intresserat den moderna forskningen. Här känns det dock viktigt att framhålla att en betydande del av uppsatsen bygger på förra seklets forsknings resultat. Två inflytelserika namn inom 1900- talets antikforskning, Carcopino och Balsdon, utgör fortfarande viktiga informationskällor om det romerska vardagslivet även om de inte precis kan klassas som den senaste forskningen. Sedan deras dagar har kunskapsmängd naturligtvis hunnit bli mer omfattande, men deras inte sällan moraliska ställningstaganden i fråga om den romerska människan utfärdar likväl en varning för försiktighet i bearbetningen av det data de behandlar.

2. Materialbeskrivning

Någon huvudsaklig antik källa kan det inte vara fråga om eftersom fokus för mitt arbete ligger på ett specifikt fenomen och i stort sett kommer jag att göra ett urval av olika romerska texter som berör tematiken. Av Plinius den äldres *Naturalis historia* använder jag ett urval ur den fjortonde boken som diskuterar om dryckenskapen och ”eländet” förorsakat i samband med kraftiga berusningar; Seneca den yngres *De tranquillitate animi* som diskuterar onykterhet som ett slags sinnets befriande från sociala barriärer samt hans *Epistulae* för informationer om Roms kända drickare. Från Ciceros *De officiis* tänker jag använda mig av hans tankar om *decorum* för att lyfta fram romerska värderingar och ideal. Somliga antika författare refererar till ett antal romerska ämbetsmän kända för sina berusningar: Plutarchos, som i sina ”Levnadsteckningar” beskriver t.ex. Cato den yngres generösa drickande, Seneca d.y. samt Plinius d.ä. som refererar till flera romerska ämbetsmän kända för dryckenskap. För att knyta an till frågan om smaklösheten använder jag Petronius ”Trimalchios middag” från hans roman *Satyricon* samt Horatius andra bok i *Satirae* (”Uppkomlingens gästabud”).

Modern litteratur är omfattande och de monografier jag kommit i kontakt med behandlar olika aspekter av de romerska banketterna. Med tanke på att min frågeställning inte är central i modern undersökning har jag tagit upp de artiklar, texter samt skildringar som riktar sig mot min undersökning. Monografier jag använder är Carcopinos bok *Daily life in ancient Rome* samt *Life and leisure in ancient Rome* av Balsdon, som båda behandlar den sociala aspekten av det romerska livet; Garnseys bok *Food and society in classical antiquity* som i korthet behandlar frågan om conviviums jämlikhetsideal samt olika typer av romerska banketter. Dunbabins artikel *Wine and water at the Roman convivium* liksom hennes monografi *The*

Roman banquet är båda av stor betydelse för granskning av distinkt romerska dryckestraktioner. Ingemarks *Glass, alcohol and power in Roman iron age Scotland* ger en övergripande beskrivning av romerska dryckesseder samt romarnas dryckenskap; Rollers bok *Dining posture in ancient Rome* tar bl.a. upp fråga om romersk beteckning för dryckesevenemang, *comissatio*, samt dess användning i romerska texter. Utöver dessa monografier använder jag en del artiklar som behandlar olika aspekter av romerska banketter, men här väljer jag att nämna D'Arms artikel *Heavy drinking and drunkenness in the Roman world* som resonerar kring elitens overseende med dryckenskap inom den egna klassen.

3. Analys

3.1. *Convivium*

Äldre forskning har vanligen betraktat romerska banketter – *convivia* – som en festlig tradition direkt ärvd från den grekiska världen. Denna vedertagna synpunkt, som påpekats av Katherine Dunbabin, baserade sig på bland annat Ciceros åsikt om *convivium* som tradition likställt med det grekiska *symposion*.² bara det romerska namnet var bättre; i ett brev till sin vän Paetus talar Cicero om *convivium* som ett idealiskt tillfälle för romare att inte enbart samtala och stärka vänskapliga band utan *con-vivere*, leva tillsammans.³ Dock har forskning av nyare datum visat att de romerska banketterna skilde sig avsevärt i vissa avseenden från den grekiska traditionen. Skandalöst för den grekiska moraluppfattningen deltog Roms respektabla kvinnor (ibland även barn) i festliga sammanhang; i takt med att stimulera olika sociala band inkluderades dessutom i romerska banketter medborgare ur lägre klasser, klienter. *Convivium* var ett socialt evenemang vars ideal att behandla alla aktörer som jämlikar och *amici*, vänner, inte alltid korresponderade med realiteten; sociala barriärer var tydligt markerade. Det var inte ovanligt i många aristokratiska hushåll i Rom att klienterna fick sina platser, mat och vin efter sin sociala status;⁴ som andrarangsvänner, *amici minores*, var de utsatta för oförsämdheter samt förödmjukelser av värden, något som reflekterats i samtida källor med inte ringa frustration.⁵

² Ingemark 2003, s. 226.

³ Cic. *Fam.* 9.24.3.

⁴ D'Arms 1990, s. 312; Garnsey 1999, s. 136-137; Ingemark 2003, 226-227.

⁵ Juvenalis återger i en av sina satirer "Klienternas förödmjukelser" en livlig bild om klienternas höga förväntan inför en middag samt all desperation när den inte förverkligar deras förhoppningar. Virro, värden, missar nämligen inte möjligheten att tydligt markera för sina andrarangsgäster deras status och plats på den sociala skalan i det romerska samhället (Juv. 1.5).

Ciceros ideologi om *con-vivere* förefaller ha begränsat sig om inte annat till individer av samma börd. Egalitet som ett *convivium*-ideal riktade sig från den romerska eliten till den romerska eliten. Det var ett formellt gästbud då en romersk arbetsdag (*negotium*) var avslutad och tid för avkoppling och njutning (*otium*) skulle börja.⁶ God mat, gott sällskap, ett helt spektrum av underhållning, poesiläsning är bara några av de komponenter som romarna förväntade sig skulle bilda en trevlig och uppsluppen atmosfär, *hilaritas*. Frånsett den symboliska respektive ideologiska betydelsen, var de romerska *convivia* festligheter som med hjälp av mycket vin bjöd på, generellt ansett, nöjsamma evenemang.⁷

Ändå, det fanns en nivå, standard i beteendet, som varje fullvärdig medlem av den romerska aristokratin förväntades besitta. Oavsett om det handlade om ens fysiska uppträdande eller ens inre, kan man summera dem med följande begrepp: måttfullhet och återhållsamhet.⁸ Om romare alltid lyckades förverkliga sina ideal eller ej kommer att observeras längre fram i texten. Det som följer nedan är avsnitt som diskuterar etikettsfrågor i samband med konvivialiska festligheter samt korrekthet i uppförandet, *decorum*.

3.1.1. *Convivium* och dess etikett

Romare hade tre måltider: *jentaculum*, frukost, *prandium*, lunch och som viktigast *cena*, middag. En formell bankett, *convivium*, anordnades alltid i samband med *cena*.⁹ Officiell inbjudan skickades, oftast med några dagar varsel på vilken man kunde tacka ja, *promittere ad cenam* eller, med goda ursäkter, nej, *excusare*; att acceptera inbjudan och inte komma ansågs ytterst ohövligt. Middagstid var i åttonde timmen av den romerska dagen på vintern och nionde på sommaren¹⁰ och föreslås av den romerske poeten Martialis efter badet:

*Julius Cerialis, bekvämt kan du inta din middag
hemma hos mig; om du ej bättre förslag har, så kom!
Passa den åttonde timmen väl, så ska vi oss löga,
ty du vet att jag bor granne med Stephanus' bad.*

(Mart. 11.52, övers. P.E. Wahlund 2002).

Om *cena* avslutade tidigt eller sent berodde på om det var en ordinarie måltid eller en del av banketten. Så har t.ex. Trimalchios bankett pågått in i de sena nattimmarna.¹¹

⁶ Garnsey 1999, s. 136-137.

⁷ Ingemark 2003, s. 227.

⁸ D'Arms 1995, s. 304.

⁹ Carcopino 1940, s. 263.

¹⁰ Balsdon 1969, s. 33.

¹¹ Carcopino 1940, s. 265; Balsdon 1969, s. 49.

Den romerska världen kände inte till modern punktlighet; gästerna anlände med stora mellanrum och förseningar förefaller inte ha varit ett irritationsmoment. Antalet inbjudna varierade, men åtskilliga romerska källor refererar till att det rörde sig allt från sex till nio vid en idealiskt fullbemannad bankett. Vid ingången hade gästernas skor (*calcei*) avlägsnats, fötterna tvättats, varefter varje gäst fick *soleae*, ett slags innetofflor. De välkomnades samt aviserades av *nomenclator*, varefter gästerna leddes till sina platser. *Convivium* arrangerades i hemmets matsal, *triclinium* (fig. 1).

Fig. 1 – Pompeii, sommartriclinium. Efter Dunbabin 2003, fig. 18.

Som själva namnet antyder bestod *triclinium* av tre soffor, *clinae*, oftast av rektangulär form (men halvcirkulära soffor, *stibadium*, förekom också); de var placerade runt ett fyrkantigt bord och soffornas höjd var precis lite över matbordet (även om detta kunde variera som vi ser på bilden ovan). Till sitt utseende kunde sofforna vara ganska luxuöst klädda med dyrbara tyg, stiliga dynor, allt för att tillgodose gästernas trivsel och bekvämlighet. Romare låg till bords, att dinera sittande ansågs passande enbart för barn och slavar. Att ligga var en viktig detalj för ens bekvämlighet; å andra sidan markerades därmed ens statusstillhörighet och elegans.¹²

Platserna hade sin egen hierarkiska definition; en väluppfostrad värd förväntades aldrig inta den mest hedersamma och centrala soffan, *medius lectus* (fig.2). Han (och ibland hans familjemedlemmar) intog sin plats på *imus lectus*, soffan till höger om den centrala, som samtidigt var den ”lägsta” i rangordningen. *Summus lectus* var den soffa som var till vänster

¹² Carcopino 1940, s. 265; Dunbabin 2003, s. 13.

om *medius lectus*.¹³ Gästernas placering var i de flesta fall värdens uppgift; dock kunde gästerna i vissa fall bli tillfrågade om var de ville sitta. Återigen berodde detta på det anseende en gäst hade i värdens ögon. Å andra sidan fanns det olika typer av människor i Roms samhälle; artighet var inte allas starkaste sida. Gäster som självmant placerat sig på de privilegierade platserna och därmed rubbat bankettens ordning,¹⁴ ännu värre också värdar, som Trimalchio själv, som hedrat sin egen persona genom att ockupera *medius lectus* förefaller inte ha varit sällsynta situationer.¹⁵

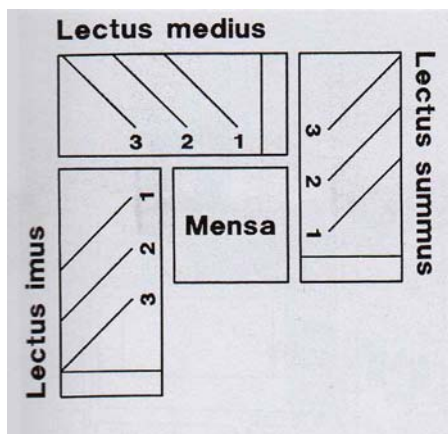

Fig. 2 – Det vanligaste *triclinium* under senrepubliken och den tidiga kejsartiden. Efter Dunbabin 2003, fig.21.

Om majoriteten av gästerna var ankomna meddelade värdens att festen kunde börja. Flertalet tjänstefolk bar in maten. Normalt sett bestod en romersk *cena* av tre maträtter, men i åtskilliga antika källor får vi se oerhört många maträtter passera genom den romerska matsalen.¹⁶

Givetvis serverades vin också. Under måltiden skulle man, normalt sett, dricka lite. Enligt traditionen serverades som tillbehör till maten *mulsum*, vin sötat med honung; det är efter måltiden som kvantiteter vin skulle konsumeras. Nästan alltid drack romarna vin blandat med vatten, kallt eller mer vanligt varmt. Att dricka oblandat vin hystes en avsmak för, det var ett tecken på okultiverat beteende. Proportionerna mellan vin och vatten varierade men det kunde röra sig från hälften vin - hälften vatten, vilket inte var så vanligt,¹⁷ till så högt som fyra femtedelar vatten. Hur man ville ha sitt vin förefaller, av allt att döma, ha varit en

¹³ Carcopino 1940, s. 266; Balsdon 1969, s. 41.

¹⁴ Balsdon 1969, s. 41.

¹⁵ Petron. *Sat.* 31. Petronius kommenterar att detta var en ny trend, men troligen nyttjades denna trend på uppkomlingarnas banketter.

¹⁶ Carcopino 1940, s. 269; Juvenalis t.ex. föraktar detta överdåd med ord: ”Aldrig har någonsin lasterna frodats i sådana mängder...” (Juv. 1.86).

¹⁷ Ingemark 2003, s. 228.

smakfråga.¹⁸ Katherine Dunbabin har, i fråga om detta, påvisat att vin på romerska *convivia* oftast blandades enligt var och en individs smak. Till skillnad från det grekiska *symposion* där *krater* (ett stort kärl i vilket vin blandades med vatten för alla närvarande gäster) hade en central roll, förlorar *krater* i romersk tid sin symboliska ställning. Många romerska referenser, som Dunbabin påpekat, vittnar om att romare oftast spädde ut sitt vin direkt i dryckesbägare och alltefter den egna smaken.¹⁹

Goda smaker förutsatte goda viner. Opimiskt²⁰ var en av de främsta välkända och uppskattade vinsorterna; grekiskt vin från Chios, beryktat som raritet, var oerhört dyrbart. Av vinerna producerade på den italienska halvön var falerner och nomentanum de mest värderade; att kunna servera falerner till sina vänner var en prestigefråga dessutom.²¹

Välbeställda aristokratiska hem i Rom hade ett helt ekipage av slavar ansvariga för servering på banketterna och däribland var vinservitörer noga utvalda. På ett elegant, statusmarkerande *convivium* förväntade sig man bli upppassad av unga, vackra, långhåriga vinserverande slavar. Dessutom sexuellt attraktiva också. Vin, som falerner, kunde inte serveras av vem som helst.²² En *vini minister*, som dessa vinservitörer kallades för, var som en levande skulptur, beundrad av sin husbonde liksom av gästerna; dessa pojgars ansikten var omsorgsfullt sminkade, deras hud noga skyddad från solbränna. Och oftast kostade de en liten förmögenhet. Ynglingarnas vackra utseende värderades tydligen högt, något som fick romerska moralister och satiriker att reflektera. Juvenalis t.ex. kommenterar att dessa pojkar var för vackra och dyrbara för att kunna servera vin åt fattiga klienter!²³

Underhållning var en viktig del av banketterna. Oftast var den uppdelad i akter; framträdanden inkluderade allt från musik, sånger, dansare, pantomimskådespelare, akrobater etc. Rika aristokrater hade ibland egna artister, slavar som skulle uppträda för sina husbönder och deras gäster.²⁴ En åsikt var att en elegant och lyckad bankett inte var komplett utan pajasernas konst: olika trick de utförde hade troligen bidragit till den redan uppspelade atmosfären.²⁵

¹⁸ Carcopino 1940, s. 269.

¹⁹ Dunbabin 1993, s. 129,140; Dunbabin 2003, s. 20.

²⁰ Vinet har fått sitt namn efter Opimius som var konsul 121 f. Kr., Balsdon 1969, s. 43.

²¹ Balsdon 1969, s. 43.

²² D'Arms 1991, s. 173.

²³ Juv. 5.56-62 i Dunbabin 2003, s. 154-155.

²⁴ Balsdon 1969, s. 48.

²⁵ Carcopino 1940, s. 271.

Å andra sidan är det viktigt att notera: alla från den romerska överklassen var inte lika förtjusta i festligheter av denna typ. I ett brev till sin vän Genitor uttalar sig Plinius d.y. om saken:

Jag har fått ditt brev, där du klagat över att en i och för sig förträfflig middag väckt din avsmak, eftersom gyckelmakare, obscena dansörer och pajaser drev omkring vid borden... För min del har jag ingenting sådant i mitt hus, men jag finner mig i att andra har det.

Och varför har jag det inte då? Därför att det alls icke roar mig, som skulle det vara något festligt och överraskande, att en dansör visar upp sina obsceniteter, en gyckelmakare framför sina oförsämndheter och en pajas sina fänigheter.

(Plin. Ep. 9.17, övers. A. Mattsson 1983).

Visserligen var Plinius den yngre en av de romare som föredragit mindre spektakulära, mer intima samlingar. Även om han senare i brevet råder sin vän att ha ett överseende för den sorts underhållning, det är en smakfråga, säger Plinius, hade den intellektuella kretsen i Rom en övervägande negativ inställning mot alla typer av överdåd.²⁶ Det var ett tecken på dekadens. Måttfullhet däremot var en kvalitet, ett högst värderat karaktärsdrag, något som medlemmar av den romerska eliten, enligt den moraliska uppfattningen, förväntades besitta.

3.2. Anständighet – *decorum*

Viktigt att påpeka är att inte varje middag var bankett, varje bankett var inte en manifestation av den extravaganta livsstilen. Majoriteten av romarna hade sin *cena* i stillsammare omgivning av den egna familjen där oftast en måttlig och enklare middag serverades. Hur en middag skulle se ut berodde på dess formalitet men också på individens preferenser, ens smak och som viktigast moraliska uppfattningar.²⁷ Romerska moralister som Cicero, Seneca d.y., Plinius d.ä. och Plinius d.y. är några av de romare som förespråkade informella, intima *convivia*, där ingenting extravagant skulle skymta fram, berikade enbart med måttfulla och intellektuella dialoger. Plinius d.y. kommenterar en väns inbjudan till fest:

Jag kommer till din middag men ställer redan nu det villkoret att den skall vara enkel och anspråkslös. Endast på sokratiska samtal bör den vara rik men hålla måttan även med dem.

(Plin. Ep. 3.12, övers. A. Mattsson, 1983).

²⁶ Ingemark 2003, s. 228.

²⁷ Carcopino 1940, s. 264; Balsdon 1969, s. 32-33.

Och sannerligen intar måttlighet i Roms moraliska systemvärdering en särskild plats. En hederlig romare och dessutom aristokrat förväntades iakttä detta ideal inte enbart i fråga om *convivia* utan snarare på alla nivåer av ens liv. Romerska aristokrater var samtidigt frontmännen på den politiska scenen i Rom; de var statens ledande krafter och som sådana skulle de statuera exempel.²⁸ Cicero förklarar på följande sätt:

...we must decide that the most important activities /.../ are performed by the men who direct the affairs of nations; for such public activities have the widest scope and touch the lives of the most people.

(Cic. *Off.* 1.92, övers. W. Miller 1975).

Även i den privata sfären och utanför det politiska livet utvecklar Cicero vidare, var det viktigt att inte böja sig för överdåd; att ledas av måttlighet och inte frestas av njutningslystnad innebar att leva i värdighet:

... sensual pleasure is quite unworthy of the dignity of man and that we ought to despise it and cast it from us; but if someone should be found who sets some value upon sensual gratification, he must keep strictly within the limits of moderate indulgence.

(Cic. *Off.* 1.106, övers. W. Miller 1975).

Leds en människa av dessa ideal, behärskar sin sinnliga natur och med viljestyrka motstår alla sensuella aptiter, uppnår hon en högre dygd i sitt liv: anständighet – *decorum*. Och enligt Cicero är anständighet nära knuten till moral för:

... what is proper is morally right, and what is morally right is proper.

(Cic. *Off.* 1.94, övers. W. Miller 1975).

Den romare som iakttar dessa ideal i sitt liv varseblir hur rätt det är att leva modest, i enkelhet och nykterhet.²⁹ Det är dock viktigt att observera att *De Officiis* är ett filosofiskt verk; Ciceros ord om den fullvärdige medborgaren är en ideologi och porträtterar inte den verkliga bilden, snarare kan verket ses ha en fostrande roll.

3.2.1. Onykterhet – antites till *decorum*?

Vin, å andra sidan orsakar onykterhet, onykterhet i sin tur hotar den sociala ordningen; den utgör en antites för *decorum*. Många romerska källor refererar kvantiteter vin som konsumerades, tävlingar i drickande, om berusade romare oavsett om det handlade om kvinnor eller män, de från de lägre klasserna eller Roms elit. Det blir inte märkvärdigt att

²⁸ D' Arms 1995, s. 304-305.

²⁹ Cic. *Off.* 1.106.

romerska intellektuella kretsar ägnar ett speciellt intresse åt vin och vindrickandet i sin litteratur; alkoholism verkar ha varit ett välkänt problem i det romerska samhället.³⁰

Det som från början var tänkt att vara ”vännernas samlevnad” urartade inte sällan i våldsamma bråk och slagsmål. I graffiti från ett *triclinium* i Pompeji uppmanas t.ex. alla gäster som tänker bråka att lämna huset! Visserligen var graffiti inristat i ett hem tillhörande samhällets lägre klass – det är svårt att föreställa oss att i ett anständigt, aristokratiskt hem en sådan text skulle pryda dess matsal – men å andra sidan tyder texten på att högljudda, grälände festare inte var sällsynta företeelser.³¹ När mörkret föll var romerska städernas gator ingen behaglig upplevelse; att bemötas av berusade, våldsamma upprorsmakare kunde ha fatala konsekvenser.³² Att döma av litterära referenser förefaller inte dessa händelser ha varit undantagsfall; romerska moralister som Seneca d.y. och Plinius d.ä. går skoningslöst till attack mot romarnas dryckenskap, mot det ”eländet” som vin är orsak till:

Think of the calamities caused by drunkenness in a nation! This evil has betrayed to their enemies the most spirited and warlike races;... this evil has conquered by the wine-cup those who in the field were invincible.

(Sen. *Ep.* 83.22-23, övers. R.M. Gummere 1970).

... so much toil and labour and outlay is paid as the price of a thing that perverts men's minds and produces madness, having caused the commission of thousands of crimes, and being so attractive that a large part of mankind knows of nothing else worth living for!

(Plin. *NH.* 14.28.137, övers. H. Rackham 1968).

Romare som bars medvetlös ut från badhus, andra som faller i djup sömn av allt vin, de som vråker i sig den ena muggen vin efter den andra och inte minst de som tömmer ut sitt maginnehåll oavsett var de befinner sig, är bara några berättelser romerska författare med fasa skildrar.³³ För en iakttagare av *decorum*, förbittrad över medborgarnas smaklösa beteende, var en självklar fråga: finns det någonting ärofyllt med det? I berusat tillstånd kommer våra laster till ytan: en arrogant människa blir ännu mer oförskämd, en hänsynslös mans natur blir ännu grymmare. I vinet glömmar en människa vem hon är: hennes kroppsliga språk blir oartikulerat liksom ord hon uttalar. Det snurrar i huvudet och hela rummet virvlar omkring en för att inte

³⁰ Murray 1995, s. 4; D'Arms 1995, s. 305; Ingemark 2003, s. 228-229.

³¹ Graffiti och *dipinti* var kortfattade inskriptioner, antingen inristade på väggar och föremål eller målade texter, med olika innehåll. Det kunde röra sig allt från t.ex. skvaller, dödsannonser till reklam för kommande gladiatorspel. I synnerhet var graffiti väldigt utbredda i romerska städer och bara i Pompeji har man hittat tusentals sådana. Utmärkande för inskriptioner av detta slag är att de oftast författades av de lägre utbildade klasserna. Ingemark & Gerding 2000, s. 40.

³² Balsdon 1969, s. 50.

³³ Plin. *NH.* 14.28.139; Sen. *Ep.* 83.24.

nämna det plågsamma ödet ens mage och inte minst ens samvete tvingas utstå ”dagen efter”.³⁴ Besegrade av kvällens hårda dryckenskap ser dessa festprissar aldrig solens uppgång, de lever kortare. På nätterna förföljs de av sömnlöshet; dagen efter uppstår berusningens ”posteffekter”: skakiga händer, bleka och hängiga ansikten, andedräkten som stinker vin och till råga på allt drabbas de, när de än vaknat, av minnesförlust!³⁵ Med total avsmak kommenterar Plinius d.ä. drickarnas beteende:

That is what they call 'snatching life as it comes!'...

(Plin. *NH.* 14.28.142, övers. H. Rackham 1968).

Detta till trots var vin en viktig faktor i det sociala livet i antiken; drickandet uppfattades vanligen som attraktivt för många ur Roms överklass.³⁶ Tydligt har både Seneca och Plinius d.ä. erfarit många druckna romare, men dessa var inte enbart anonyma, unga aristokrater. I deras texter hittar vi en lista över eminenta romerska ämbetsmän, men också kejsarna, vars dryckenskap gjort sig påmint för eftervärlden: Marcus Antonius, Cato d.y., Ciceros son Cicero, Lucius Piso samt Cossus Cornelius Lentulus som båda innehade stadsprefektur, Torquatus Novellius Atticus, prokonsul, kejsar Tiberius samt många andra.³⁷

Vad antika författare hade för åsikt om dessa mäns dryckenskap kommer att observeras senare i texten, här är dock viktigt att poängtera att, trots moralisternas kritiska hållning mot omåttligt drickande, en total abstinens från vin aldrig förespråkades. Detta kan förefalla oss moderna åskådare som motsägelsefullt, men i romersk tid hade vin långt större betydelse än i vår, modern tid. Tillsammans med spannmål och olivolja utgjorde vin de viktigaste födoämnen; dessa tre produkter hade faktiskt en essentiell betydelse för hela antiken, så att de av moderna forskare kom att kallas ”den heliga treenigheten”.³⁸ Det är kanske i detta faktum som vi kan skönja moralisternas något mindre fördömande inställning för romarnas dryckenskap jämfört med gourmeternas överdådiga matkultur.³⁹

Lämpligt i detta sammanhang är att övergå till romerska poeters resonemang om vin och drickandet. Diktarna var inte sällan av den åsikten att de stod i en poetisk skuld till vinet. Det är i vinet en poet finner sin inspiration; i drickandet befriar en människa sin intellektuella bundenhet, hennes poetiska själ når frihet. Så uppmanar t.ex. Horatius nyktra romare att ägna

³⁴ Sen. *Ep.* 83. 20-21.

³⁵ Plin. *NH.* 14.28.142.

³⁶ Murray 1995, s. 5.

³⁷ Sen. *Ep.* 83.14-16, 18, 25; *Tranq.* 17.9; Plin. *NH.* 14.28.143-148; Plut. *Vit.Cat.Min.* 6.1-3.

³⁸ Garnsey 1999, avsnitt 1 i Ingemark 2003, s. 225.

³⁹ Ingemark 2003, s. 228.

sig åt lagstiftningen och politiken – poesiskapande skulle de anförtro vindrickare!⁴⁰ I samma anda säger Horatius:

*... dricka och stänkströ med blommor
njutningens bord blir min regel i kväll, må det sen kallas oklokt.
Ruset, vad röjer det ej!*

(Hor. *Epist.* 1.5.13-16, övers. E. Linde 1960).

Att befinna sig i vinets makt ser Horatius som positivt:

*Det lägger i dagen det dolda,
skänker den skygge ett hopp och tränger den tröge till
drabbning,
lättar bekymrade sinnen tyngd, ger människan konsten.*

(Hor. *Epist.* 1.5.16-18, övers. E. Linde 1960).

Horatius glorifierar vin som en drivande kraft för inspirationen i konstnärliga syften men å andra sidan poängterar han dess kraft i allmänhet: i berusningen mildras alla besvär. Givetvis var Horatius inte den enda skalden som hyllade vin och *convivia*, han hör till den period i Roms historia då drickandet hade blivit utbredd och populärt bland den romerska befolkningen. Att dricka med vänner var inte bara fråga om att gagna sin poetiska inspiration, vin hade dessutom en viktig roll i det religiösa sammanhanget. Horatius' vinhyllande var nära knutet till vinets gud Bacchus som, enligt Horatius, var poesins beskyddare.⁴¹ Det kan vara intressant att notera här att under vissa religiösa festligheter, som t.ex. Saturnalia (17-23 december), var drickande en viktig faktor; det till och med uppmuntrades.⁴² Det är dock fel att anta att den romerska staten såg passivt på drickandet i förhållande till andra religiösa festligheter; alkohol tillsammans med festligheter har sin asociala sida, den leder till oordning. 186 f. Kr. utfärdade senaten ett dekret med förbud mot backanaliska festligheter. Situationen var troligen oroväckande, backanalerna hade spridit sig genom centrala och södra Italien; de var nattliga, hemliga kulter vars ritualer omnämns som vilda dryckesorgier, men brott och politiska konspirationer tillskrevs dem likaså. Senaten lyckades hejda backanalkulten men dess inflytanden levde vidare.⁴³

Till Bacchus ära eller inte uppfattades drickandet som njutningsfullt och socialt av många romare; det även uppmuntrades. Romerska författare som Seneca och Plinius d.ä. refererar

⁴⁰ McKinlay 1946-47, s. 165.

⁴¹ McKinlay 1946-47, s. 165.

⁴² Ingemark 2003, s. 228.

⁴³ OCD, s.v. Bacchanalia, s. 229.

till fester där det flödade av vin. Förmåga att dricka stora kvantiteter vin förefaller till och med redan i slutet av senrepubliken ha blivit en prestigefråga.⁴⁴ Dessa dryckesfester, *comissationes*, följde ibland middagsfester och var ett slags ceremoniell tävling i drickande; med andra ord, den som drack mest ”vann mästerskapet”. Sarkastiskt talar Plinius d.ä. om *comissatio* vars ”elaborerade kodex” alla dryckesbröder strikt skulle följa, precis som om det vore en ”vetenskaplig gren”.⁴⁵

3.3. *Comissatio*

*Falernian of Opimius's vintage, hundred years in bottle, /.../
Ah me, so wine lives longer than miserable man. So let us be
merry. Wine is life.*

(Petron. *Sat.* 34, övers. M. Heseltine 1968)⁴⁶

Onekligen anammades i många romerska hushåll detta Trimalchios filosofiska resonemang om vin. Timmar som följde efter en *cena* kunde avslutas med en dryckesfest – *comissatio* där vin fanns i överflöd. Det var inte ovanligt att bli inbjuden till enbart dryckesfest även om man inte var bjuden på middag. Likaså gick man till ett annat hus för bara dryckesfest, men vanligen stannade man i det hus man åt middag.⁴⁷ Dock är det viktigt att påpeka att *comissatio* inte var banketternas regelmässiga avslutning. En klar distinktion mellan dessa två sociala enheter görs redan av romerska författare där *comissatio* omnämns med en tydligt pejorativ ton. Ogillandet av dessa festliga sammanhang i litterära källor hade troligen sin grund i de kvantiteter vin som konsumerades, de ansågs vara nöjen av tveksam karaktär, samt inte minst i övertagande av vissa grekiska dryckesseder. Av Cicero kallades traditionen att dricka *more Graeco*, en synpunkt som övertagits av äldre forskningen.⁴⁸

I kontrast till den romerska dryckestraktionen inkluderade fester ”i grekisk stil” användningen av parfymer, festdeltagarna bekransade sina huvuden med blommor och drickandet pågick in i sena nattimmar. *Comissatio* leddes av en dryckesledare som reglerade dryckestävlingen och bestämde vad deltagarna skulle göra. Men *comissationes*, som Dunbabin påpekat, var inte en utmärkande grekisk sedvänja. På de grekiska symposierna hade *krater* en symbolisk och central roll, vinet blandades i den och distribuerades sedan till alla

⁴⁴ Jellinek 1976, s. 1735.

⁴⁵ Plin. *NH.* 14.28.146-147.

⁴⁶ Petronius *Satyricon* finns i svensk översättning men den saknar markeringar. Därför används engelsk översättning.

⁴⁷ Balsdon 1969, s. 49.

⁴⁸ Dunbabin 1993, s. 129.

aktörerna. Däremot lyser krater med sin frånvaro på de romerska *comissationes*, romarna tycks ha föredragit att blanda sitt vin direkt i dryckeskärl. Den perfekta proportionen mellan vin och vatten, som för grekerna var av oerhört stor betydelse, synes inte ha varit av intresse för romarna, snarare var *comissatores* fokuserade på hur många mått vin de skulle fylla sin bägare med.⁴⁹

Det var den utvalde dryckesmästarens – *magister bibendi* eller *arbiter bibendi* – exklusiva rätt att fastställa dryckestävlingens procedur. Givetvis gällde denna alla deltagarna utan undantag. *Arbiter bibendi*, vars ”kandidatur” avgjordes genom lottkastning, reglerade tävlingen genom av honom fastställda normer; för dem som inte fullföljde denna kodex hade det funnits en del bestraffningar men vilka exakt de var får vi ringa uppgifter om i romerska källor. I vilket fall, förefaller ha *comissatores* haft en rad olika tävlingspåfund att fördriva kvällen med, men gemensamt för dem alla verkar ha varit att dryckeskärl skulle tömmas med ett enda drag och under samma andetag, s.k. ”botten upp”.⁵⁰

3.3.1. ”Botten upp” och andra nöjen

*Laevia tömmer sex, medan sju Iustina och Lycas fem
och fyra mått vin Lyde, men Ida blott tre.*

Mätte väninnornas namn beräknas i utmätt falerner; ...

(Mart. 1.71, övers. P. E. Wahlund 1999).

Dryckesrundor kunde påbörjas av den mest respektabla, hedersamma personen närvarande på festen. Var och en av dessa deltagare förväntades tömma sitt dryckeskärl och lämna det över till sin dryckesbroder med lyckönskningar. Till dessa täta skålanden hörde också seden att dricka till ens hälsa. I det sistnämnda fallet korresponderade antalet muggar vin med antalet bokstäver i en persons namn. Som Martialis epigram ovan antyder, om man ville skåla i Iustinas namn och önska henne god hälsa innebar detta sju muggar vin.

Måttet man använde kallades *cyathus* som rymde ungefär 45 ml. Med andra ord betydde detta nästan en tredjedels liter vin enbart för att dricka i samma Iustinas namn. Och Iustina var bara en i den långa raden av skålanden som väntade dessa *comissatores* under kvällens gång. I vissa fall utropade man större mått vin; *cyathi* verkar inte alltid ha tillgodosett festarnas vinaptit. Dessa mått kallades *congii* och i romerska källor får vi uppgifter att kvantiteter som

⁴⁹ Dunbabin 1993, s. 128-129; Dunbabin 2003, s. 23-24.

⁵⁰ Carcopino 1940, s. 269; Jellinek 1976, s. 1736.

tre *congii* kunde drickas under en kväll och det av en och samma person. Tre *congii* motsvarar ungefär 10 liter vin!⁵¹

Givetvis bör vi ta uppgifter som dessa med en dos försiktighet, att överdriva var inte helt främmande för antika författare. Detta till trots visar det sig rimligt att romerska moralister såg på utvecklingen med oroade blickar. *Comissatio* med sina våldsamt berusade romare och vinöversvämningar hade ringa beröringspunkter med den romerska moraluppfattningen. Själva faktum att man tävlade i vem som skulle kunna dricka mest var tillräckligt förskräckligt beteende för iakttagarna av *decorum*. Det som för *comissatores* var ”sökandet efter sanningen”,⁵² törstsläckandet och som uppfattades som njutbart socialt nöje, var för Roms moralister ett tydligt tecken på moraliskt förfall. Efter att ha observerat situationen med festande av detta slag var det något som fick Plinius d.ä. att vädja:

*Thus wine-bibbing is caused by licence, and actually a prize
is offered to promote drunkenness – heaven help us!*

(Plin. *NH.* 14.28.140, övers., H. Rackham 1968).

3.4. Håller distinktionen mellan *convivium* och *comissatio*?

Både antika texter och modern litteratur tenderar att insistera på distinktionen mellan *convivium* och *comissatio* som två av varandra oberoende sociala enheter. Sett utifrån kontexten vad som kännetecknade dessa evenemang ter sig denna distinktion vara helt berättigad. *Comissatio* framstod som främmande för den romerska konvivialiska praktiken och som sådan får den mindre uppmärksamhet i romersk litteratur. Cicero, Plinius d.ä. och andra författare tar avstånd från dessa festliga sammankomster; *comissiones* var avvikande och vulgära nöjen.

Å andra sidan får man lätt intryck att *comissatio* stod för all dryckenskap medan *convivium* som dryckestillfälle var nedtonat. Detta faktum, något konfys dessutom, kan ses som den äldre forskningens (1800-talets) synpunkt i vilken *convivium* markerades som ett tillfälle för middag som sedan följdes av en separat dryckessession, *comissatio*. Det var en definition som dessutom övertagits och länge använts av modern forskning (och av denna uppsats likaså). Men, i romersk tid kom mat att ha större ideologisk betydelse, maträtternas extravagans och komplexitet resulterade i, tidsmässigt, utdragna middagar. Detta hade troligtvis som sin konsekvens att vin serverades i allt större kvantiteter under själva måltiden – vin har blivit ett

⁵¹ Carcopino 1940, s. 269; Jellinek 1976, s. 1736-1737.

⁵² Här syftar Plinius på det romerska ordspråket *In vino veritas* – I vinet (finns) sanningen (Plin. *NH.* 14.28.142).

viktigt tillbehör till maten. Distinktionen mellan ätande och drickande uppluckrades alltmer på de romerska *convivia*.⁵³ Trimalchios middag exempelvis börjar med vin, alla närvarande på banketten blir berusade utan att ha tagit del i en separat dryckesfest; Seneca d.y. förklarar Pisos begivenhet för drickandet, utan någon distinkt referens till *comissatio*, som ett resultat av hans vana att ha långdragna *convivia*; kejsar Claudius påstås ha lämnat varje bankett lika drucken som mätt; kejsar Tiberius lär ha lanserat en trend att dricka vin före mat. Till och med Plinius den äldres beskrivningar om dryckestävlingar avslöjar att man i vissa fall tävlade om att kunna äta lika mycket som dricka, något som tydligen hade med *convivium* och inte med *comissatio* att göra.⁵⁴ Plinius påtalar dessutom vissa romares bruk att dricka vin under sina varma bad (hos romarna var tradition att bada innan middagen), allt för att påskynda berusningens effekter.⁵⁵ Alla dessa referenser indikerar dels att vindrickande var sammanblandat med ätande och inte separerat som det hävdats tidigare och dels att vindrickande till och med föregått själva måltiden. Det är i den bemärkelse som den ovan nämnda distinktionen inte verkar ha haft någon avgörande betydelse för romarnas dryckenskap: *convivia* försåg faktiskt sina aktörer generöst med vin, dryckenskap var inte enbart *comissiones* förtjänst.

Det är dock viktigt att notera att *comissatio* i romerska källor kom att förknippas med notoriskt drickande och därmed omskrivs det med en pejorativ ton – *comissatio* har aldrig haft den ideologiska betydelse som *convivium* hade. Det kallades att dricka *more Graeco*, det var en oromersk tradition.⁵⁶ Även om de hellenistiska influenserna visserligen har funnits var *comissatio*, som diskuterats tidigare i uppsatsen, inte likartat den grekiska praxis. Själva ordet *comissatio* kom i latinet att ha flera betydelser, begreppet användes för att beteckna olika kontexter: dryckesfest, drickande, dryckenskap, rebeller, drucken man, konspiratörer etc. Det verkar rimligt att anta att *comissatio* hos romerska författare blivit till ett ganska applicerbart begrepp, en metafor, för avvikande beteende samt icke-romersk tradition.⁵⁷

3.5. Smaklöshet

I ett kultiverat aristokratiskt hem förväntade sig gästerna att bli underhållna med musik, dans och poesiläsning; historiska samt humoristiska passager lästes också både på grekiska och latin.

⁵³ Dunbabin 1993, s. 129; Roller 2006, s. 181.

⁵⁴ Roller 2006, s. 182-183.

⁵⁵ Plin. *NH.* 14.28.139.

⁵⁶ Dunbabin 2003, s.20-21, 24; Roller 2006, s. 182-183.

⁵⁷ Roller 2006, s. 184-188.

Av romerska källor att döma utnyttjades banketterna inte sällan av värdar som såg *convivium* som ett passande tillfälle att ”marknadsföra” sina egna konstnärliga bedrifter, exempelvis genom att läsa egna dikter och poem. Om vi skall tro Martialis var osmakligheter av denna kaliber inte sällan plågsamma och för en bildad själ smärtsamma upplevelser.

*Vore det ej för att få som skald, Ligurinus, briljera,
säkert du aldrig mig bjöd dela ditt dagliga bröd /.../
Varmrätten kallnar, när du låter nästa lunta servera;
innan desserten vi se, läser du upp nummer tre.
Sedan en fjärde bok och en femte du hörs recitera;
om så ofta jag får vildsvin, från bordet jag går*

och uppmanar densamme:

*Vill du till fiskarna ej dina brottsliga dikter donera,
får du ensam helt visst hemma dinera till sist.*

(Mart. 3.50., övers. H. Strömberg 1954).

Visserligen var inte enbart läsning av egna diktkompositioner tecken på det dåliga smaksinnet. Den bildade eliten i Rom befarade den alltid överhängande möjligheten att banketterna kunde missbrukas genom en persons dominans: värdens eller gästens. Att ständigt betona sin egen persona, dominera samtalen och inte minst framhäva egna bedrifter var utmärkande för avvikande, smaklöst beteende. För den skull råder Cicero att undvika skvaller och istället konversera om politik, konst och vetenskap.⁵⁸ Dock skall Ciceros konvivialiska synpunkter inte betraktas som kännetecknande för alla romerska festligheter. För en del i den romerska världen var *convivia* evenemang för nöjsamma tilldragelser där inte mycket av den intellektuella, smakfulla tematiken förekom.

Ofta blickar romerska litteratörer till de lägre klasserna för att på ett humoristiskt men också satiriskt sätt skildra uppkomlingarnas försök att härma Roms aristokraters eleganta banketter. Denna medelklass bestod av rika män som vunnit sina förmögenheter genom olika affärsmässiga transaktioner; de kom att bli alltmer synliga i det sociala livet i det romerska riket. Banketterna var storslagna och påkostade, det hade de råd med. *Triclinia* var rikt möblerade; deras *cenae* bjöd på alla sorters delikatesser; de mest kostsamma och utsökta viner serverades till gästerna. Men det var sättet de här uppkomlingarnas banketter framfördes på som dragit satirikernas uppmärksamhet till sig. Den romerska eliten var overseende mot den

⁵⁸ Cicero *Off.* 1,132-137; Balsdon 1969, s. 46-47.

egna klassens medlemmar; smaklösheten skulle man peka på hos den lägre klassen, vars representanter saknade aristokratisk sofistikaion och inte minst bildning.

Satirikerna Horatius och Petronius skildrar två gästbud vars huvudgestalter Nasidienus och Trimalchio står som stereotyper för demonstrering av välstånd samt, som viktigast, det smaklösa beteendet.

3.5.1. Nasidienus och Trimalchio – smaklöshetens kungligheter?

Att analysera varje satir ligger utanför uppsatsens tes och målsättning; snarare kommer detta avsnitt att försöka belysa huvuddragen för satirernas symboliska betydelse.

Högst sannolikt var både Nasidienus och Trimalchio påhittade gestalter. Detta faktum berövar däremot inte berättelserna deras trovärdighet. Med säkerhet har båda författarna erfarit banketter som Trimalchios och Nasidienus', så att deras satirer ändå återger en livlig och säkerligen ganska sann bild av den nykomna klassens uppförande och sociala liv.

Nasidienus' gästbud är anordnat med ett syfte, att behaga samt visa sin högaktning för bankettens mest uppsatte gäst, Maecenas. Tyngden lade Nasidienus på mat, vars komplexitet, kryddning och extravagans ledde till maträtters oigenkännlighet. Middagen började med inget mindre än ett vildsvin "fångat vid lätt sydlig vind", som Nasidienus upprepade gånger betonade för sina gäster, när romerska middagar vanligen började med lätta förrätter. Själv ser Nasidienus ingen orimlighet i detta, tvärtom är han upprymd av den utsökta middagen och den egna påhittigheten i maträtternas urval. Han diskuterar oavbrutet alla maträtter som bars in och deras finesser berömmar han själv. Till sin hjälp har Nasidienus två vänner som inte missar tillfället att berömma sin värds utsökta smak och underbara personlighet. Horatius benämner en av dem Porcius (på latin svinaktig) och han lever upp till sitt namn, han äter som en gris. Deras uppgift var att försäkra att ingen av de närvarande gästerna skulle förbise någon av de delikatesser som serverades på matbordet. Nasidienus nöjer sig inte enbart med att kommentera maträtter, han går så långt att i detalj beskriva tillagningens finesser: fisken vars kött smakar som bäst när den fångas med "rommen i magen", såsen som skall göras på "enbart femårigt vin" samt vinäger gjord av en specifik vindruva etc. och ... mitt under hans noggranna utläggning så ramlar baldakinen, som var uppspänd över bordet, rakt ner i maten och gästerna! Nasidienus är förtvivlad, men inte för gästernas välbefinnande utan den förstörda maten.

I Nasidienus fall handlade banketten om att visa upp sin gästfrihet, samtidigt som han omedvetet visar en extremt dålig smak. I sitt desperata behov att behaga Maecenas, hedra

honom med en ”delikat” middag, glömde Nasidienus det romerska goda uppförandets gyllene regel: värden ska aldrig själv berömma mat som serveras, det är gästerna som ska ge beröm. Gästabudet var ett fiasko i varje avseende; Nasidienus var varken en sofistikerad eller smakfull värd, hans bankett lyckas bara förlöjliga honom själv.⁵⁹ Å andra sidan kan satiren ses ha ett bredare budskap än det om Nasidienus’ smaklöshet. Noggrant utvalda örter, välkända för sina afrodisiaka egenskaper, mat ingredienser, såser och vin indikerar ett kärleksspel med vilket Nasidienus hoppas vinna Maecenas’ sympati. Freudenburg ger en intressant tolkning där han säger att hela gästabudet handlade om Nasidienus’ desperata försök att med närpå förhäxad mat uppmuntra Maecenas’ respekt och vänskap för honom. Och när detta, trots trollkonsten, inte sker – Nasidienus förblir det han är: gästabudets skämttavla och en andrarangs romare – frågar sig Freudenburg om inte Horatius allegoriskt ville peka på den aristokratiska arrogans som Nasidienus’ högaktade gäster avvisade honom med?⁶⁰

Trimalchio var före detta slav som blivit millionär. Trimalchio äger en kolossal förmögenhet, inte ens han själv vet vad han äger. Hans vila har tre *triclinia* samt två bibliotek som han så skrytsamt stoltserar över. Men hans litterära kunnighet är högst osannolik. Sin älskade hustru, hemmets och rikedomarnas drottning, Fortunata, har Trimalchio köpt på marknaden. Fortunata är före detta prostituerad.

När Trimalchio anlände till den egna banketten var nästan alla gäster där. Precis som det anstår hans dignitet upptar han den centrala soffan – hedersplatsen. På hans lillfinger sitter en enorm guldring, men missnöjd med denna inledande manifestation av välstånd, lyfter han upp sin mantel för att synliggöra ett dyrbart guld- och elfenbensarmband. Nu belåten utropar Trimalchio middagens början.

Genom Trimalchios matsal passerar oändligt många maträtter; excentriska menyer som överträffar Nasidienus överdådiga middag. Trimalchios fånighet ligger i hans nästan barnsliga upprymdhet över alla innovationer och knep som menyerna presenterar för gästerna. Varje maträtt är ett ”konstverk”, varje matbricka en teaterföreställning som uppenbarligen roar Trimalchio stort. Hare med vingar gjorda av mat ingredienser, som skulle föreställa Pegasus; en bricka med horoskopens tolv tecken där påhittigt nog varje stjärntecken hade en maträtt motsvarande dess symbol: njurar med tvillingarnas tecken, med fiskarnas tecken två multefiskar osv. Samtidigt som denna pretentiösa matteater roar honom är det gästernas häpnad över menyernas finesser som får Trimalchios redan stora ego att jäsa ännu mer. Tagen

⁵⁹ Hor. *Sat.* 2.8

⁶⁰ Freudenburg 1995, s. 207-219.

av vin hinner Trimalchio att under kvällens gång flera gånger manifesteras sin generositet. Med beundran och beröm från gästerna friger han några av sina slavar.

I övrigt är han också arrogant och fånig, en obildad rik man vars ”intellektuella” färdighet och ”kultiverade” sätt att diskutera framgår bäst i följande citat där ämnesvalet för Trimalchio uppenbarligen är väldigt passande i sammanhanget.

You will excuse me, gentlemen? My bowels have not been working for several days... Besides, I have such rumblings inside me you would think there was a bull there. So if any of you gentlemen wishes to retire there is no need to be shy about it... I cannot imagine any torture like holding oneself in. The one thing Jupiter himself cannot forbid is that we should have relief.

Why do you laugh, Fortunata? It is you who are always keeping me awake all night.

Of course, as far as I am concerned, anyone may relieve himself in the dining room. The doctors forbid retention. But if the matter is serious, everything is ready outside; water, pots, and all the other little comforts. Take my word for it, vapours go to the brain and make a disturbance throughout the body. I know many people have died this way, by refusing to admit the truth to themselves.

(Petron. *Sat.* 47, övers. M. Heseltine 1975).

Slutligen, när banketten började närma sig sitt slut och alla gästerna med Trimalchio själv var hyfsat berusade, syntes det för Trimalchio vara ett ytterst lämpligt tillfälle att läsa upp sitt testamente. Alla detaljer i hans framtida begravningsceremoni liksom hans gravmonument diskuteras med största noggrannhet. Hans slavar, hans Fortunata, Trimalchio själv, alla begråter honom.⁶¹

Trimalchios liksom Nasidienus' smaklöshet hänger givetvis ihop med deras klasstillhörighet, deras börd och uppväxt. De har inte haft privilegiet att få den bildning som den aristokratiska klassen hade. Deras sätt att synliggöra sig i det sociala livet i Rom var just genom pretentiösa och vulgära banketter då de fick manifesteras sitt välstånd.

Brott mot *decorum* var således ingen svår uppgift för dem, något som gärna välkomnades av romersk elit för utpekande av smaklöst, avvikande beteende. För människor ur denna klass fanns liten empati för att ursäkta deras handlingar och livsstil.

Men för den aristokratiska kretsen förefaller ha situationen varit annorlunda.

⁶¹ Petron. *Sat.* 26-78; Seltman 1957, s. 160-171.

3.6. ”Biberius Caldius Mero” och honom lika romare samt bortförklaringar

Om man skall tro Suetonius fick kejsaren Tiberius Claudius Nero av sin arme det ovannämnda öknamnet på grund av hans alltför stora böjelse för vin. ”Biberius Caldius Mero” bildades på de latinska orden *bibere* – dricka, *caldus* – varmt och *merum* – oblandat vin. Med andra ord var kejsar Tiberius ”den som drack varmt oblandat vin”.⁶² Suetonius skriver att Tiberius vid ett tillfälle lär ha druckit oavbrutet med sina vänner i två dagar och en natt. Trovärdighet bakom sådana uppgifter kan diskuteras men Tiberius tillhörde den gruppen av antika drickare som i modern bemärkelse skulle kunna klassas som alkoholister. Tiberius var nämligen beryktad att dricka vin från morgonen och före mat; det beskrivs av Plinius d.ä. som en ny trend, resultat av främmande kulturers inflytanden.⁶³ Detta faktum, samt det att han föredragit oblandat vin – *merum* var avvikande för den romerska traditionen.⁶⁴

Ändå skall inte Tiberius uppfattas som ett undantagsfall. Seneca och Plinius d.ä. diskuterar andra aktade romare vars begivenhet för drickande var ökad i den romerska världen.⁶⁵ Lucius Piso, stadsprefekten under Tiberius regering, var densamme som medverkat i kejsarens maratondrickande. Det påstås att Piso regelbundet var så bedövad av sina berusningar att han sov igenom hela förmiddagarna. Det mest notoriska fallet möjligen, tillskrevs Cossus Cornelius Lentulus (stadsprefekten som ersatte Lucius Piso) som var så berusad vid ett senatsmöte att han somnade. Man var tvungen att bära honom hem!⁶⁶

Novellius Torquatus Atticus, prokonsul i Gallien Narbonensis under Tiberius och Caligulas tid, hade enligt Plinius d.ä. utvecklat en ”särförmåga”: att dricka upp tre *congii* vin utan att spilla en droppe och att aldrig genom stamningar eller kräkningar avslöja sin berusning. Snart tio liter vin förefaller oss vara en fantasifull uppgift, men Torquatus blev ihågkommen i antika texter som Torquatus ”Tricongius”.⁶⁷

Väldigt intressant i sammanhanget är att Ciceros egen son Cicero d.y. hamnade på romerska författares lista över berömda hårddrickare. Han påstås ha under kraftig berusning kastat ett dryckeskärl på Marcus Agrippa. Ironiskt uttrycker Plinius d.ä. den yngre Ciceros

⁶² Suet. *Tib.* 42.

⁶³ Plin. *NH.* 14.28.143.

⁶⁴ Ingemark 2003, s. 228.

⁶⁵ Sen. *Ep.* 83.14-15., Plin. *NH.* 14.28.143-148., Balsdon 1969, s. 50., D’Arms 1995, s. 305-306.

⁶⁶ Sen. *Ep.* 83.14.

⁶⁷ Plin. *NH.* 14.28.144,146.

dryckesvanor som ett försök att beröva Marcus Antonius hans obestridda dryckespedestal. Och detta för att ”hämnas” för sin fars död.⁶⁸

Och sannerligen intar Marcus Antonius en särställning i antika källor i fråga om ämnet. Kritiserad som politiker och offentlig gestalt redan av Cicero var Marcus Antonius vid Plinius tid (första århundradet e. Kr.) stämplad som en allmän fiende till staten. Hans vinkonsumtion var högst sannolikt enorm;⁶⁹ å andra sidan var hans svartmålning i offentligheten beroende på politiska skäl. Under inbördeskriget mellan Antonius och Octavianus på 30-talet f. Kr. hade Octavianus (senare kallad Augustus) använt alla propagandavapen för att politiskt misskreditera Antonius. Till Antonius nackdel ingick han äktenskap med den egyptiska drottningen Kleopatra och vistades inte i Rom i mer än tio år. En lång och skicklig propaganda från Octavianus’ sida porträtterade Antonius som en östlig despot, korrumberad och förhäxad av en österländsk kvinna. Octavianus’ åsikter var klara: Marcus Antonius var maktrival och som sådan skulle han elimineras. Efter det avgörande slaget vid Actium 31 f. Kr. stod Octavianus som ensam härskare över imperiet medan Antonius, som besegrad, var brännmärkt som landsförrädare.⁷⁰ En ståndpunkt som sedan övertagits av de efterföljande generationerna. Romerska politiker och litteratörer såg gärna på Antonius fördärv och förräderi som ett resultat av hans kärlek för Kleopatra, men också som ett resultat av hans notoriska dryckesvanor. Antonius anseende rentvåddes aldrig under antiken.

Intressant i detta sammanhang är att observera hur romerska författare egentligen förhöll sig till sina aristokratiska medmänniskors dryckenskap. Hur störande var deras berusningar för offentligheten samt *decorum*?

Om de ovannämnda politikernas Piso, Torquatus, Cossus och andras drickande är anmärkningsvärt att se hur deras väletablerade politiska karriärer framhålls samtidigt som berusningarna marginaliseras. Alla dessa män var framgångsrika offentliga gestalter, aristokrater vars insatser på det politiska planet var berömvärda i romerska texter. Oavsett hur mycket omåttlighet i drickandet förkastades av den romerska moralen fann man utrymme att

⁶⁸ Plin. *NH.* 14.28.147-148.

⁶⁹ Det kan vara intressant att notera att Marcus Antonius lär ha skrivit en skrift *De ebrietate sua (Om min dryckenskap)*. Uppenbarligen var Antonius utpekad i offentligheten för sina dryckesvanor; skriften var troligen hans försvar. Tyvärr har texten gått förlorad och i romerska källor får vi ringa uppgifter om dess innehåll.

⁷⁰ Wikander & Wikander 2003, s. 182.

rättfärdiga aristokraternas brott mot den. En aristokrats sociala ställning kunde knappast skadas av hans ovana.⁷¹

I denna anda rättfärdigas Cossus av t.ex. Seneca. Cossus må ha somnat vid senatens möte, men han var Tiberius mest betrodda man. Trots hans fylleri avslöjade Cossus nämligen aldrig någon statsangelägenhet, han var en man av oerhörd auktoritet och balans.⁷² Cato d.y. var enligt Plutarchos känd för generöst drickande. Under dagarna var han så upptagen med politiska aktiviteter att han kunnat ägna sig åt litterära arbeten enbart på kvällarna och detta i sällskap av mycket vin.⁷³ Även som berusad, betonar Seneca d.y., kunde ingen människa vara mer karismatisk än Cato själv.⁷⁴ Piso var onykter från den första dagen han beklädde sitt ämbete. Hans alkoholism, anser Seneca d.y., kan ha motiverat Tiberius att frånta Piso hans ämbete, men det var en politiker som aldrig försummat sina politiska plikter, betonar Seneca d.y. Det var till denne man som även den gudomlige Augustus betrodde mest viktiga statliga företag.⁷⁵ Torquatus, å andra sidan innehade allra högsta befattningar, från praetor till prokonsul.⁷⁶

Som det antyddes från ovan nämnda exempel har drickande för Roms överklass blivit en kontroversiell fråga. Samtidigt som omåttligt drickande ansågs märkbart avvikande och stod i direkt motsats till *decorum*, visar den romerska eliten en tolerans för onykterhet. Likaså kan man fråga sig om vissa politikere dryckenskap (som t ex Marcus Antonius') hade väckt kritik och föregelse om det inte funnits politiska skäl till detta.

Till och med den hängivne stoikern Seneca d.y. ansåg att *liberalior potio* – att dricka generöst – var ibland lämpligt och behövligt:⁷⁷

*At times we ought to reach the point of intoxication, /.../ for
it washes away troubles, and stirs the mind from its very
depths and heals its sorrow...*

(Sen. *Tranq.* 17.8-9, övers. J.W. Basore 1979).

Slutligen kommer Senecas resonemang om vindrickandet inte långtifrån Horatius', uttalat tidigare i uppsatsen. Även om Seneca därefter uppmanar till måttfullhet indikerar hans åsikt att en legitimering för elitens drickande skapades inom den aristokratiska klassen i Rom.

⁷¹ D'Arms 1995, s.306, 308.

⁷² Sen *Ep.* 83.25.

⁷³ Plut. *Vit.Cat.Min.* 6.2-3.

⁷⁴ Sen. *Tranq.* 17.9; D'Arms 1995, s. 307.

⁷⁵ Sen. *Ep.* 83.14.

⁷⁶ Plin. *NH.* 14.28.144.

⁷⁷ D'Arms 1995, s. 305, 308.

Aristokraternas dryckenskap var med visshet brott mot *decorum* men inget oöverbryggligt sådant. Det var i denna regerande klass eget intresse att försäkra sig om sin fortlevnad och hur skulle detta uppnås om inte genom lojalitet, solidaritet samt inte minst overseende för medlemmar ur den egna klassen.⁷⁸

4. Sammanfattning och slutsatser

För den aristokratiska klassen i Rom, vars politiska liv oftast var hektiskt, var banketterna en viktig del av deras sociala liv. *Convivia* var de evenemang som erbjöd på en rad olika nöjsamma aktiviteter. God mat, gott sällskap, ett helt spektrum av underhållning samt vin var de komponenter som kännetecknade dessa festligheter. Samtidigt fanns det en standard, en nivå i den romerska moralen som skulle uppfyllas; *convivia* var starkt förankrade med ideologin. Det handlade inte enbart om att stärka vänskapliga band, *amicia*, utan att *convivere*, leva tillsammans. Att behärska konvivialiska etikettsfrågor och korrekthet i uppförandet var den ideologiska målsättningen som förväntades av varje fullvärdig romersk aristokrat. Anständighet och måttfullhet skulle eliten ledas av; medlemmar av den aristokratiska klassen var rikets ledande gestalter och som sådana skulle de föregå med gott exempel. Men, realiteten tillfredsställde inte alltid ideologin. Romerska texter vittnar om en annan verklighet. Extravaganta banketter där vin fanns i överflöd, populariseringen av drickandet, dryckestävlingar, berusade politiker var obehagliga men verkliga fakta som väckte upprörda reaktioner och kommentarer hos dessa författare. För dem var uppträdanden som sådana amoraliska, tecken på dekadens men resultat av främmande kulturers inflytande likaså. Och när vi tar hänsyn till kvantiteter vin som refererats ha förbrukats under *comissatio*-festligheterna ter sig moralisternas skäl till kritik och frustration befogade. Å andra sidan var dryckenskap inte enbart resultat av *comissationes*; i romersk tid kom vin och drickande att bli en oskiljaktig del av middagar. *Convivia* försåg sina deltagare generöst med vin och bröt därmed mot den ideologiskt betingade traditionen, *comissatio* kom därmed att allegoriskt manifestera avvikande beteende, icke-romersk tradition. Dock besvärades inte, som vi har sett, alla romare av ideologins höga målsättning, för många av dem var banketter helt enkelt nöjsamma tilldragelser: tillfällen att i *otium*-timmar koppla av från det hektiskt politiska livet i Rom. Vin, å andra sidan hade en oerhört stor betydelse för antika människors liv, det kom att representera livet självt. Möjligen av den anledningen hyllades vin och drickande av poeter: i berusningen frigörs en människa sin konstnärliga själ, men berusningens positiva kraft

⁷⁸ D'Arms 1995, s. 307, 308.

uttrycks i filosofiska tankar likaså. Av allt att döma verkar ha vindrickandet blivit en kontroversiell fråga inom den intellektuella kretsen. Trots den allmänt sett negativa inställningen mot omåttligt drickande får vi ett intryck av att den aristokratiska klassen fann ett utrymme att nonchalera det. Men inte i förhållande till alla. Den nykomna klassen av rika män gjorde sig genom ostentativa, överdådiga banketter alltmer synliga i den romerska världen. Onekligen utgör de för romerska texter en komisk källa, men deras luxuösa livsstil var starkt kritiserad samt karakteriserad som otolererbart. Smaklösheten tillskrevs dessa fester men deras värdar likaså. Att håna Trimalchios och Nasidienus' banketter var ingen svår uppgift, det var i förhållande till sina klassbröder som frågan blivit känslig. Eminent politiker vars dryckenskap uttryckt sig i det offentliga, politiska livet skulle man ta ställning till. Och det är anmärkningsvärt att se hur dessa mäns dryckenskap kunde man ha overseende med till förmån av deras väletablerade karriärer samt politiska bedrifter. Å andra sidan utnyttjades dryckenskap som ett mäktigt vapen att misskreditera de politiker när det funnits politiska skäl till detta.

5. Bibliografi

Källor:

- Cic. *Fam.* Cicero, *Epistulae ad familiares*, övers. Shackleton Bailey, D.R., The Loeb classical library, Cambridge 2001.
- Cic. *Off.* Cicero, *De Officiis*, övers. Miller, W., The Loeb classical library, Cambridge 1975.
- Hor. *Epist.* Horatius, *Epistlar och sista dikter*, övers. Linde, E., Uddevalla 1960.
- Hor. *Sat.* Horatius, *Satirer och epistlar i urval*, övers. Andrén, A., Göteborg 1988.
- Juv. Juvenalis, *Satirer*, övers. Ellenberger, B., Stockholm 2004.
- Mart. Martialis, *Epigram. Insikter och smädelser*, övers. Wahlund, P. E., Eslöv 1999, 2002.
- Martialis, *Epigram i urval*, övers. Strömberg, H., Lund 1954.
- Petron. *Sat.* Petronius, *Satyrica*, övers. Heseltine, M., The Loeb classical library, Cambridge 1975.
- Plin. *Ep.* Plinius d.y., *Plinius den yngres brev*, övers. Mattsson, A., Stockholm 1983.
- Plin. *NH.* Plinius d.ä., *Naturalis historia*, övers. Rackham, H., The Loeb classical library, Cambridge 1968.
- Plut. *Vit.Cat.Min.* Plutarchos, *Vitae parallelae Cato Minor*, övers. Perrin, B., The Loeb classical library, Cambridge 1979.
- Sen. *Ep.* Seneca d.y., *Epistulae*, övers. Gummere, R.M., The Loeb classical library, Cambridge 1970.
- Sen. *Tranq.* Seneca d.y., *De tranquillitate animi*, övers. Basore, J.W., The Loeb classical library, Cambridge 1979.
- Suet. *Tib.* Suetonius, *Kejsarbiografier*, övers. Lagerström, I., Stockholm 2002.

Litteratur:

- Balsdon 1969 Balsdon, J.P.V.D., *Life and leisure in ancient Rome*, London 1969.
- Carcopino 1940 Carcopino, J., *Daily life in ancient Rome. The people and the city at the height of the empire*, New Haven 1940.
- D'Arms 1990 D'Arms, J.H., 'The Roman convivium and the idea of equality' i Murray, O., ed. *Symptica. A symposium on the symposion*, Oxford 1990, s. 308-320.
- D'Arms 1991 D'Arms, J.H., 'Slaves at Roman convivia' i Slater, W.J., ed. *Dining in a classical context*, Ann Arbor 1991, s. 171-183.
- D'Arms 1995 D'Arms, J.H., 'Heavy drinking and drunkenness in the Roman world: Four questions for historians' i Murray, O. & Tecusan, M., ed. *In vino veritas*, London 1995, s. 304-317.
- Dunbabin 1993 Dunbabin, K.M.D., 'Wine and water at the Roman convivium', *JRA* 6, 1993, s. 116-141.
- Dunbabin 2003 Dunbabin, K.M.D., *The Roman Banquet. Images of conviviality*, Cambridge 2003.
- Freudenburg 1995 Freudenburg, K., 'Canidia at the feast of Nasidienus', *TAPA* 125, 1995, s. 207-219.
- Garnsey 1999 Garnsey, P., *Food and society in classical antiquity*, Cambridge 1999.
- Ingemark 2003 Ingemark, D., *Glass, alcohol and power in Roman iron age Scotland. A study of the Roman vessel glass from non-Roman sites in north Northumberland and Scotland*, Lund 2003.
- Ingemark & Gerding 2000 Ingemark, D., & Gerding, H., *Liv och död i antikens Rom*, Lund 2000.
- Jellinek 1976 Jellinek, E.M., 'Drinkers and alcoholics in ancient Rome', *Journal of studies on alcohol* 37, 1976, s. 1721-1741.
- McKinlay 1946-47 McKinlay, A.P., 'The wine element in Horace', *CJ* 42, 1946-47, s. 160-168, 229-235.

- Murray 1995 Murray, O., 'Histories of pleasure' i Murray, O., & Tecusan, M., ed. *In vino veritas*, London 1995, s. 3-16.
- Roller 2006 Roller, M.B., *Dining posture in ancient Rome. Bodies, values and status*, Princeton 2006.
- Seltman 1957 Seltman, C., *Wine in the ancient world*, London 1957.
- Wikander &
Wikander 2003 Wikander, C., & Wikander, Ö., *Antikens historia. Europa i vardande*, Stockholm 2003.

Bildförteckning:

Omslagsbild:

Pompeii, De kyska älskarnas hus (IX 12.6), triclinium,
Dunbabin 2003, s.61, fig.I.

Figur 1.

Pompeii, Moralistens hus (III 4.2-3), sommartriclinium,
Dunbabin 2003, s.40, fig. 18.

Figur 2.

Det vanligaste triclinium under senrepubliken och den tidiga kejsartiden,
Dunbabin 2003, s. 43, fig.21.